

Slikovni test separacije in individualizacije - preliminarna raziskava

GREGOR ŽVELC*

Psihiatrična bolnišnica Begunje, Begunje na Gorenjskem

MAŠA ŽVELC

*Psihiatrična klinika Ljubljana, Klinični oddelek za mentalno zdravje,
Center za zdravljenje odvisnih od drog, Ljubljana*

Povzetek: Avtorja predstavljata nov instrument, ki sta ga razvila za merjenje procesa separacije in individualizacije ter navezanosti v adolescenci in odraslosti. Slikovni test separacije in individualizacije (STSI) je polprojekcijski test. Sestavljajo ga različne slike, ki ponazarjajo odnose s pomembnimi drugimi osebami. Deli se na tri podteste: Odnos z materjo, Odnos z očetom ter Navezanost. V preliminarni raziskavi na vzorcu študentov in dijakov sta avtorja ugotavljala osnovne značilnosti testa. Rezultati raziskave kažejo, da je STSI skladen s teoretičnim ozadjem, primerno občutljiv ter ekonomičen. Omogoča hiter, a hkrati kompleksen vpogled v posameznikove odnose s pomembnimi drugimi ter doseženo stopnjo separacije in individualizacije. Rezultati preliminarne raziskave so vzpodbudni, zato avtorja predlagata nadaljnje raziskave, ki bi preverile veljavnost testa.

Ključne besede: separacija, individualizacija, navezanost, adolescenti, razvoj testa

The picture test of separation and individuation - preliminary research

GREGOR ŽVELC

Psychiatric Clinic Begunje, Begunje, Slovenia

MAŠA ŽVELC

*Psychiatric Clinic Ljubljana, Department for mental health, Center for treatment of drug addiction,
Ljubljana, Slovenia*

Abstract: Authors introduce a new instrument, which they developed for measuring separation and individuation process and attachment in adolescence and adulthood. The Picture Test of Separation and Individuation (PTSI) is a semi-projective test. It consists of various pictures, which represent relationships with significant others. PTSI is divided into three subtests: Relationship with Mother, Relationship with Father and Attachment. In a preliminary research on a sample of college and university students authors studied basic properties of the test. The results of the research indicate that PTSI is consistent with theoretical background, has good sensitivity and is economical. The Picture Test of

*Naslov / address: Gregor Žvelc, univ. dipl. psih., Psihiatrična bolnišnica Begunje, Begunje 55, 4275 Begunje na Gorenjskem, Slovenija, e-mail: gregor.zvelc@usa.net

Separation and Individuation enables quick but complex insight into individual's relationships with significant others as well as into his/her stage of separation and individuation process. Considering satisfying results of pilot study, authors suggest further research for validation of the test.

Key words: separation, individuation, attachment, adolescents, test development

CC=2224

Slikovni test separacije in individualizacije (v nadaljevanju STSI) je bil sestavljen na podlagi teorije Mahlerjeve (Mahler, Pine in Bergman, 1975), Blosa (Blos 1962; Blos 1967, po Kroger 1989; Blos, 1968) ter drugih avtorjev, ki opisujejo proces separacije in individualizacije v različnih življenjskih obdobjih (Akhtar in Kramer, 1997). Po Mahlerjevi (1975) poteka proces separacije in individualizacije v zgodnjem otroštvu. Konča se v tretjem življenjskem letu s psihološkim rojstvom, ki ga označuje dosežena konstantnost objekta. Mahlerjeva in dr. (1975) omenjajo, da tudi proces separacije in individualizacije tako kot katerikoli intrapsihični proces odzvanja prek celega življenja. Blos (1968) omenja, da v adolescenci poteka 'drugi individualizacijski proces'. Otrokovo 'izvalitev iz simbiotične membrane', ki jo je opisala Mahlerjeva, je povezal z adolescentovim procesom 'izgubljanja družinskih odvisnosti in rahljanja infantilnih objektnih vezi' (Blos, 1967, po Kroger 1989). Naloga adolescenta je, da se uspešno separira od primarne družine ter zgradi svojo identiteto. To poteka prek vzpostavljanja novih intenzivnih vezi izven družine ter postopnega 'rahljanja' vezi s člani primarne družine. Če je proces separacije in individualizacije resneje moten, lahko nekateri ljudje ostanejo patološko vezani na člane primarne družine, ne da bi vzpostavili intenzivne intimne odnose z osebami izven primarne družine. Uspešno razrešitev drugega procesa individualizacije označuje trden občutek selfa, ki je diferenciran od staršev.

Slikovni test separacije in individualizacije (STSI) smo zgradili z namenom njunega merjenja v adolescenci in odraslosti (Žvelc, 1998); meril naj bi razvojne faze in tudi bolj trajne razrešitve procesa. STSI je polprojekcijski test. Sestavljajo ga različne slike, ki ponazarjajo odnose s pomembnimi drugimi osebami. Preizkušanec naj bi v slikah preko procesa projekcije prepoznaval svoj odnos s pomembno drugo osebo in izbral tisto situacijo, ki najbolj ustreza njunemu odnosu. S slikovnim gradivom smo se izognili verbalnemu opisu konstruktov in omogočili njihovo bolj celostno doživljanje.

STSI sestavljajo trije podtesti:

- Odnos z materjo
- Odnos z očetom
- Navezanost

Medtem ko se prva dva podtesta navezujeta na individualizacijo od staršev, se

tretji nanaša na navezanost na osebo izven družine. To je v skladu z Blosovo teorijo (Blos, 1968), ki omenja, da se v adolescenci infantilne odvisnostne vezi s starši zamenjujejo z izvendružinskimi navezanostmi. Podtest Navezanost skuša zajeti različne tipe takšne navezanosti. Vsi trije podtesti skupaj naj bi dali vpogled v posameznikovo separacijo in individualizacijo.

Opis testa

- 1.) Podtest *Odnos z materjo* sestavlja 6 slik (označenih s črkami od A do F), ki predstavljajo različno stopnjo in kvaliteto separacije in individualizacije od matere. Vsaka slika predstavlja določen odnos med osebo in njeno materjo. Oseba je na slikah prikazana kot manjša in označena s črno barvo, rdeča oseba pa predstavlja njeno mater.

Tako je na sliki A prikazana oseba sama, brez matere, slika B prikazuje osebo znotraj matere, slike C, D, E pa prikazujejo postopno prostorsko oddaljevanje od matere. Slika F prikazuje mater ter osebo, ločeno s črto. Slike se nanašajo na teoretična izhodišča teorije separacije in individualizacije: Slika B naj bi predstavljala simbiotični odnos, slike C, D in E postopno oddaljevanje iz simbiotične orbite matere, sliki F in A pa naj bi predstavljali psevdoseparacijo (kontraodvisnost ali alienacijo).

Navodilo za reševanje se glasi: 'Predstavljajte si, da ste oseba črne barve, rdeča oseba pa je vaša mati. Obkrožite črko pod sliko, ki najbolje oriše vajin sedanjí odnos!' Zatem preizkušanci napišejo še:

1. ali so zadovoljni z odnosom z materjo, ki ga prikazuje slika, ki so jo izbrali ('zadovoljstvo z odnosom');
 2. kateri odnos, prikazan na slikah, bi najraje imeli z materjo ('željen odnos');
 3. katerega odnosa, prikazanega na slikah, nikakor ne bi želeli imeti ('najmanj željen odnos').
- 2.) Podtest *Odnos z očetom* je enak podtestu *Odnos z materjo*, le da slike prikazujejo separacijo in individualizacijo od očeta. Oče je na slikah prikazan z modro barvo, oseba pa s črno.
 - 3.) Na podtestu *Navezanost* slike prikazujejo odnos poskusne osebe z osebo, na katero je poskusna oseba navezana. Obe osebi sta predstavljeni v enaki velikosti, razlikujeta pa se v barvi: s črno barvo je označena poskusna oseba, z zeleno pa oseba, na katero je poskusna oseba navezana. Podtest sestavlja 5 slik, ki so označene s črkami od A do E.

Slika A prikazuje skoraj popolno (prostorsko) prekrivanje med osebama. Predstavlja naj bi simbiotično zlivanje. Slika B prikazuje delno prekrivanje med

osebama. Predstavljala naj bi intimen odnos, za katerega je značilna diferenciacija med selfom in objektom. Slika C prikazuje odnos brez prekrivanja med osebama. Prikazovala naj bi odnos brez intimnosti. Slika D prikazuje osebi, ločeni s črto. Predstavljala naj bi konflikten ali odtujen odnos. Slika E prikazuje osebo samo. Predstavljala naj bi osamljenost in nenavezanost.

Navodilo se glasi: 'Predstavljajte si, da ste oseba črne barve, zelena oseba pa je oseba, na katero ste navezani (npr. partner, prijatelj ali prijateljica..). Obkrožite črko pod sliko, ki najboljše oríše vajin odnos!' Zatem preizkušanci napišejo še:

- katero osebo so izbrali;
- ali so zadovoljni z odnosom, ki ga prikazuje slika, ki so jo izbrali. ('zadovoljstvo z odnosom');
- kateri odnos, prikazan na slikah, bi najraje imeli s to osebo ('željen odnos');
- katerega odnosa, prikazanega na slikah, nikakor ne bi želeli imeti ('najmanj željen odnos').

Problem

Da bi ugotovili osnovne značilnosti testa, smo naredili preliminarno raziskavo. Problemi in vprašanja, na katera smo z raziskavo hoteli odgovoriti, so:

- 1.) Kaj posamezne slike predstavljajo preizkušancem? Ali se njihovi opisi slik ujemajo s teoretičnim ozadjem testa? Z odgovorom na ti vprašanja bi ugotovili, ali STSI res meri separacijo in individualizacijo.
- 2.) Ali se opisi posameznih slik na vsakem podtestu med seboj ujemajo ali ne (notranja skladnost vsebine posamezne slike)?
- 3.) Ali posamezne slike na vsakem podtestu preizkušancem predstavljajo vsebine, ki se jasno ločijo od vsebin drugih slik, ali pa se vsebine slik prekrivajo?
- 4.) Ali imata podtesta Odnos z materjo in Odnos z očetom za preizkušance enak pomen ali ne?
- 5.) Kakšna je občutljivost posameznih podtestov?

Metoda

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 47 udeležencev. Od tega je bilo 15 študentov ter 17 študentk različnih fakultet Univerze v Ljubljani ter 5 dijakov in 10 dijakinj četrtega letnika srednje kemijske šole v Ljubljani. V celotnem vzorcu je bilo 20 oseb moškega ter 27 oseb

ženskega spola. Starost preizkušancev se giblje od 17. do 26. leta. Povprečna starost celotnega vzorca je 20,6 let, standardna deviacija pa 2,3.

Pripomočki in gradiva

V raziskavi so bili uporabljeni naslednji pripomočki:

1. Slikovni test separacije in individualizacije (STSI); STSI naj bi meril separacijo in individualizacijo v adolescenci in odraslosti. Podroben opis testa in teoretično ozadje sta pojasnjena v uvodu tega članka.
2. Vprašalnik o pomenu posameznih slik na podtestih Slikovnega testa separacije in individualizacije

Vprašalnik je bil sestavljen z namenom ugotoviti, kaj preizkušancem predstavljajo posamezne slike na posameznih podtestih. Navodila se glase:

- 'Na kratko opišite, kaj si predstavljate pod slikami, ki prikazujejo odnos z materjo!'
- 'Na kratko opišite, kaj si predstavljate pod slikami, ki prikazujejo odnos z očetom!'
- 'Na kratko opišite, kaj si predstavljate pod slikami, ki prikazujejo odnos z osebo, na katero ste navezani!'

Postopek zbiranja podatkov

Tako študente kot dijake smo zaprosili za sodelovanje v raziskavi. Tistim, ki so pristali na sodelovanje, smo dali splošno navodilo: 'Prosim vas za sodelovanje v raziskavi. Vsi dobljeni podatki bodo uporabljeni izključno v namene raziskave. Vprašalnik je anonimen, zato odgovarjajte brez zadržkov in iskreno.' Preizkušnja je potekala pri dijakih v skupinski obliki, pri študentih pa individualno. Podatki so bili obdelani s programom SPSS, opisi posameznih slik pa z metodo analize vsebine.

Rezultati

Rezultati, dobljeni z Vprašalnikom pomena posameznih slik na podtestih STSI

Preizkušancem podtesta Odnos z materjo ter Odnos z očetom predstavljata enake vsebine. Največ preizkušancev je opisalo samo slike s podtesta Odnos z materjo, za podtest Odnos z očetom pa so označili, da jim slike na tem podtestu pomenijo enako kot na podtestu Odnos z materjo. Drugi preizkušanci pa so z istimi besedami kot podtest Odnos z materjo opisali še podtest Odnos z očetom.

Opis slik na podtestu Odnos z materjo

Tabela 1 - Slika A na podtestu Odnosa do matere največ preizkušancem predstavlja, da oseba nima matere oziroma je brez nje. To lahko pomeni, da je mati umrla, da je oseba sploh ne pozna, ali pa da nima stikov z njo. Temu sorodni sta tudi kategoriji, ki opisujeta, da je oseba sama oziroma nima odnosa z materjo. Nekoliko drug pomen pa ima kategorija 3, ki se nanaša na to, da osebi mati nič ne pomeni.

Tabela 2 - Slika B največ preizkušancem predstavlja, da je oseba, prikazana na sliki, pod popolnim vplivom ali kontrolo matere, od nje je zelo odvisna ter močno navezana nanjo. Za odnos je značilno tudi popolno zaupanje in razumevanje z materjo. Sedem preizkušancev je odnos označilo kot najboljši oziroma popoln odnos.

Tabela 3 - Odnos, prikazan na sliki C, preizkušancem predstavlja podobno kot odnos B, le da je zanj značilna manjša intenzivnost izraženosti kategorij. Če so bili za odnos B značilni popolna odvisnost, popoln vpliv matere, popolno zaupanje, so za odnos C značilni delna odvisnost, velik vpliv matere, delno zaupanje... Osmim preizkušancem se zdi odnos pretesen, saj dopušča le malo svobode. Zaupanje je še zmeraj veliko, vendar oseba materi ne pove čisto vsega.

Tabela 4 - Slika D devetim preizkušancem predstavlja slabši odnos kot C, ampak še vedno dober odnos. Značilni sta večja samostojnost in svoboda, hkrati pa

Tabela 1 : Opis SLIKE A na podtestu Odnos z materjo

<i>Kategorija</i>	<i>f</i>
1. Nima matere, brez matere	31
2. Sem sam	9
3. Mati mi nič ne pomeni	5
4. Brez odnosa	3

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

Tabela 2 : Opis SLIKE B na podtestu Odnos z materjo

<i>Kategorija</i>	<i>f</i>
1. Popolnoma pod vplivom ali kontrolo matere	17
2. Popolna odvisnost	12
3. Močna navezanost	10
4. Popolno zaupanje	8
5. Najboljši (popoln) odnos	7
6. Popolno razumevanje	5
7. Mati kot dobra prijateljica	4
8. Popolna zaščita in varnost	1

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

Tabela 3 : Opis SLIKE C na podtestu Odnos z materjo

<i>Kategorija</i>	f
1. Delna odvisnost	10
2. Dober odnos, vendar ne najboljši	10
3. Velik vpliv matere	9
4. Delno zaupanje (veliko ji zaupam, ne pa vsega)	9
5. Pretesen odnos, ki dopušča le malo svobode	8
6. Močna navezanost - vendar manjša kot pri odnosu B	8
7. Mati kot dobra prijateljica	3
8. Imava veliko skupnih točk	2
9. Drugo: - dosti blizu	3
- zelo majhna odmaknjenost	
- se dobro razumeš, vendar tudi kdaj spreš	

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

Tabela 4 : Opis SLIKE D na podtestu Odnos z materjo

<i>Kategorija</i>	f
1. Malo slabši odnos, ampak še vedno dober	9
2. Večja samostojnost in svoboda, hkrati pa povezanost z materjo	7
3. Manjši vpliv matere	6
4. Manjše zaupanje	6
5. Malo manjša navezanost	7
6. Dobro razumevanje	5
7. Pot k samostojnosti - nekoliko manjša odvisnost	5
8. Drugo: - Odnos, ki je normalen do 16. leta	4
- Manj skupnih točk	
- Mama skrbi zame	
- Z materjo se večkrat prepiraš	

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

povezanost z materjo. V primerjavi s sliko C so za odnos značilni manjši vpliv matere, manjše zaupanje, manjša navezanost ter odvisnost. Slika D torej predstavlja večjo samostojnost osebe, obstajajo pa še določena navezanost, zaupanje ter vpliv matere na osebo.

Tabela 5 - Sedmim preizkušancem slika E pomeni doseženo samostojnost, hkrati pa razumevanje ter ohranitev stika z materjo. Sorodni pomen imata tudi kategoriji Samostojnost in Ločenost. Kategorija Ločenost se nanaša na to, da osebi živita vsaka svoje življenje, brez vmešavanja v življenje druge. Nekaj atributov se nanaša tudi na geografsko ločenost med osebama. V primerjavi s sliko D so za odnos

Tabela 5 : Opis SLIKE E na podtestu Odnos z materjo

<i>Kategorija</i>	f
1. Brez zaupnih pogovorov, nezaupanje	9
2. Dosežena samostojnost, hkrati pa razumevanje in stik z materjo	7
3. Ločenost (živita vsak svoje življenje, geografska ločenost...)	7
4. Slabo razumevanje	6
5. Samostojnost	5
6. Oddaljenost	5
7. Slab odnos, slabši kot odnos D	4
8. Odnos brez pretirane povezanosti (ne preveč tesen odnos)	3
9. Prijateljstvo	3
10. Redki pogovori	2
Drugo: - Odnos je dober ali slab	3
- Ni veliko skupnih točk	
- Živita pod isto streho	

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

Tabela 6 : Opis SLIKE F na podtestu Odnos z materjo

<i>Kategorija</i>	f
1. Konfliktnost, nerazumevanje	20
2. Čustvena odtujenost	17
3. Brez stikov z materjo	8
4. Ločenost	7
5. Brez odnosov	5
6. Zelo slab odnos	3
7. Popolno nezaupanje	2

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

značilni nezaupanje, oddaljenost ter manjša povezanost. Kategorija Nezaupanje se nanaša na odnos, v katerem osebi nimata zaupnih pogovorov, pogovarjata se bolj o vsakdanjih (nepomembnih) stvareh. Mati ni več 'dobra' prijateljica, je 'samo' mati. Sliko E so preizkušanci različno evaluirali. Nekaterim predstavlja razumevanje z materjo (kategorija 2), drugim pa ravno obratno (slabo razumevanje, slab odnos).

Tabela 6 - Slika E največ preizkušancem predstavlja konflikten odnos ali pa čustveno odtujenost.

Opis slik na podtestu Navezanost

Tabela 7 - Slika A (podtest Navezanost) največ preizkušancem predstavlja odnos, v katerem sta osebi zlití v eno. Taki osebi imata enake interese, enako razmišljata, imata šibko zasebno življenje ter se v vsem strinjata. Slika preizkušancem predstavlja tudi veliko odvisnost med osebama. Taki osebi ne moreta druga brez druge in sta vedno skupaj. Ostale kategorije se nanašajo na popolno zaupanje, zelo dobro razumevanje ter močno navezanost. Šest preizkušancev je odnos označilo kot najboljši (popoln) odnos.

Tabela 8 - Slika B skoraj polovici preizkušancev pomeni odnos, v katerem imata osebi veliko skupnega, sta si blizu ter navezani, vendar v odnosu ohranita svoje specifičnosti (kategorija 1). Značilno je zaupanje, močna povezanost ter dobro razumevanje. Sedem oseb meni, da tak odnos najdemo med dobrimi prijatelji.

Tabela 9 - Slika C največ preizkušancem predstavlja odnos, ki ga najdemo med 'kolegi' in ni značilen za dobre prijatelje. Osem preizkušancev ga opisuje kot odnos brez odvisnosti. Ostale kategorije se nanašajo na 'hladnost' v odnosu, na nezaupanje ter slab odnos.

Tabela 10 - Slika D preizkušancem v glavnem reprezentira konflikten odnos ali pa čustveno odtujenost.

Tabela 7 : Opis SLIKE A na podtestu Navezanost

<i>Kategorija</i>	<i>f</i>
1. Sva ENO (imava iste misli, enake interese, v vsem se strinjava...)	17
2. Velika odvisnost	13
3. Popolno zaupanje	7
4. Najboljši (popoln) odnos	6
5. Zelo dobro razumevanje	5
6. Močna navezanost	4
7. Intimen odnos	3
8. Drugo: -preveč idealizirano	9
-pretesna zveza	
-preveč popolno	
-partner, ki nudi popolno oporo	
-nekdo v odnosu nadzoruje drugega	
-partner	
-popolno spoštovanje	
-popolna predanost	
-zelo dobro poznavanje	

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

Tabela 8 : Opis SLIKE B na podtestu Navezanost

<i>Kategorija</i>	f
1. Imata veliko skupnega, hkrati pa ohranjata vsak sebe.	19
2. Dobro prijateljstvo	7
3. Močna povezanost (navezanost)	6
4. Zaupanje	3
5. Dober odnos, vendar ne najboljši	5
6. Dobro razumevanje	2
7. Drugo: - sta nekoliko odvisna	9
- soglasje, harmonija	
- zanašata se drug na drugega	
- ustaljena zveza	
- prve ljubezni	
- platonska ljubezen	
- srednje ujemanje	

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

Tabela 9 : Opis SLIKE C na podtestu Navezanost

<i>Kategorija</i>	f
1. Prijatelja - vendar ne najboljša (kolegialen odnos)	13
2. Brez odvisnosti, zelo samostojni osebi	8
3. Hladen - uraden odnos	5
4. Slab odnos	4
5. Brez delitve skrivnosti - nezaupanje	3
6. Ločenost	2
7. Drugo: - ni partnerstva	8
- korektni odnosi	
- odnos zaradi interesov	
- samo kot oseba, ne prijatelj	
- ni ujemanja	
- zaupanje	
- včasih dober odnos, včasih ne	
- normalen odnos (ni popoln)	

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

Tabela 10 : Opis SLIKE D na podtestu Navezanost

<i>Kategorija</i>	f
1. Konfliktnost - nerazumevanje	20
2. Odtujenost, hladnost, ni komunikacije	16
3. Ločenost, ločen odnos	5
4. Med njima je zid	3
5. Drugo: - slabo prijateljstvo	11
- egoizem	
- le včasih se vidita	
- ni dosti skupnih točk	
- malo ali nič stikov	
- sploh se ne počutiš kot partner v odnosu	
- nočem prijatelja	
- popolno nepoznavanje	
- znanci med ljudmi	
- vsak človek zase	

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

Tabela 11 : Opis SLIKE E na podtestu Navezanost

<i>Kategorija</i>	f
1. Osamljenost	19
2. Brez prijateljev	10
3. Brez partnerja	9
4. Nenavezanost	3
5. Oseba mi ni pomembna	3
6. Drugo: - Nič	5
- Prevelik ego za prijateljstvo	
- Osebi, ki se poznata samo na videz	
- Nezaupanje	
- Navidezno prijateljstvo	

f - število PO, ki so sliko opisale skladno z določeno kategorijo

Tabela 11 - Slika E preizkušancem v glavnem predstavlja osamljeno osebo. S tem aspektom se povezujejo tudi kategorije, ki se nanašajo na osebo, ki nima prijateljev, je brez partnerja in ni na nikogar navezana. Nekoliko drugačen pomen pa ima kategorija 5, ki se nanaša na nepomembnost druge osebe.

Tabela 12 : Rezultati podtesta Odnos z materjo pri študentih in dijakih

	SLIKA A	SLIKA B	SLIKA C	SLIKA D	SLIKA E	SLIKA F	N
odnos							
dijaki	0	4	5	3	2	1	15
študenti	0	1	7	12	12	0	32
skupaj	0	5	12	15	14	1	47
zadovolj.	0	5	9	13	8	0	35
najraje							
dijaki	0	9	2	2	1	0	14
študenti	0	5	7	11	8	1	32
skupaj	0	14	9	13	9	1	46
najmanj							
dijaki	3	0	0	0	0	11	14
študenti	2	3	0	0	0	27	32
skupaj	5	3	0	0	0	38	46

Legenda:

odnos - število preizkušancev, za katere je značilen odnos, prikazan na določeni sliki
 zadovolj. - število preizkušancev, ki so zadovoljni z izbranim odnosom, prikazanim na določeni sliki

najraje - število preizkušancev, ki bi najraje imeli odnos, prikazan na določeni sliki

najmanj - število preizkušancev, ki si najmanj želijo imeti odnos, prikazan na določeni sliki

Tabela 13: Rezultati dijakov ter študentov na podtestu Odnos z očetom

	SLIKA A	SLIKA B	SLIKA C	SLIKA D	SLIKA E	SLIKA F	N
odnos							
dijaki	0	2	4	5	4	0	15
študenti	0	3	2	11	12	3	31
skupaj	0	5	6	16	16	3	46
zadovolj.	0	4	5	7	11	0	27
najraje							
dijaki	0	6	3	4	2	0	15
študenti	2	5	6	11	7	1	32
skupaj	2	11	9	15	9	1	47
najmanj							
dijaki	3	0	0	0	0	12	15
študenti	1	5	0	0	0	26	32
skupaj	4	5	0	0	0	38	47

Legenda:

odnos - število preizkušancev, za katere je značilen odnos, prikazan na določeni sliki
 zadovolj. - število preizkušancev, ki so zadovoljni z izbranim odnosom, prikazanim na določeni sliki

najraje - število preizkušancev, ki bi najraje imeli odnos, prikazan na določeni sliki

najmanj - število preizkušancev, ki si najmanj želijo imeti odnos, prikazan na določeni sliki

Rezultati Slikovnega testa separacije in individualizacije

Tabela 12 - Za največ preizkušancev je značilen odnos, prikazan na sliki D, temu sledita odnosa E in C. Odnosa, ki sta najmanj značilna za preizkušance, predstavljata sliki A in F.

Iz tabele lahko razberemo, da so se pojavile razlike med dijaki in študenti glede odnosa, ki ga imajo z materjo. Za dijake je bolj značilen odnos, prikazan na slikah B in C, za študente pa odnos, prikazan na slikah D in E. 35 preizkušancev je zadovoljnih z odnosom, ki ga imajo z materjo. Največ preizkušancev bi najraje imelo odnos z materjo, ki ga prikazujeta sliki B in D. Kar 9 od 14 dijakov bi najraje imelo odnos B, medtem ko bi študentje najraje imeli odnos D, sledita pa odnosa E in C. Večina preizkušancev si najmanj želi imeti odnos, prikazan na sliki F.

Tabela 13 - Za večino preizkušancev je značilen odnos z očetom, prikazan na

Tabela 14 : Rezultati dijakov ter študentov na podtestu Navezanost

	SLIKA A	SLIKA B	SLIKA C	SLIKA D	SLIKA E	N
odnos						
dijaki	6	2	7	0	0	15
študenti	18	5	7	2	0	32
skupaj	24	7	14	2	0	47
Osebe						
Partner	6	0	3	0	0	9
Prijatelj	16	4	9	2	0	31
Prijateljica	1	2	1	0	0	4
Drugo	0	1	1	0	0	2
zadovolj.	19	7	10	2	0	38
najraje						
dijaki	7	6	2	0	0	15
študenti	10	20	1	1	0	32
skupaj	17	26	3	1	0	47
najmanj						
dijaki	1	0	0	8	6	15
študenti	1	0	1	18	12	32
skupaj	2	0	1	26	18	47

Legenda:

odnos - število preizkušancev, za katere je značilen odnos, prikazan na določeni sliki

osebe - število označenih oseb, ki so jih preizkušanci izbrali za osebe, na katere so navezani

zadovolj. - število preizkušancev, ki so zadovoljni z izbranim odnosom

najraje - število preizkušancev, ki bi najraje imeli odnos, prikazan na določeni sliki

najmanj - število preizkušancev, ki si najmanj želijo imeti odnos, prikazan na določeni sliki

slikah D in E. 27 preizkušancev je zadovoljnih z odnosom, ki ga imajo z očetom. Največ preizkušancev bi najraje imelo odnos z očetom, prikazan na sliki D, sledi odnos B. Tudi odnos, prikazan na slikah C in E, bi najraje imelo kar nekaj preizkušancev. Trije preizkušanci so kot najbolj željen odnos označili sliki A ali F. Večina preizkušancev si najmanj želi odnosa, prikazanega na sliki F.

Tabela 14 - Za največ preizkušancev je značilen odnos, prikazan na sliki A, temu sledita odnosa C ter B. Odnosa, prikazana na slikah D in E, sta manj značilna za preizkušance. Največ preizkušancev je imelo v mislih prijatelja, sledi partner ter prijateljica. 38 preizkušancev je zadovoljnih z odnosom, ki ga imajo z osebo, na katero so navezani. Največ preizkušancev bi z osebo, na katero so navezani, imelo najraje odnos, prikazan na sliki B, sledi odnos, prikazan na sliki A. Večina preizkušancev si najmanj želi odnosa, prikazanega na slikah D ali E.

Razprava

Podtesta Odnos z materjo in Odnos z očetom pomenita preizkušancem enake vsebine. To je bilo tudi pričakovati, saj so slike na obeh podtestih identične. Tako razpravo omejujemo samo na podtest Odnos z materjo.

Podtest Odnos z materjo

Preizkušanci so odnos, prikazan na *sliki B*, opisovali kot popolno odvisnost od matere, popolno kontrolo ter vpliv matere, močno navezanost, popoln odnos, popolno zaupanje... Vsi ti pomeni se nanašajo na različne aspekte simbiotičnega odnosa. Nekateri pomeni se nanašajo na bolj libidne, nekateri pa na bolj agresivne vidike simbioze. Simbioza ima namreč dva obraza - na eni strani daje nujno emocionalno hrano za rast, na drugi pa grozi z možnostjo, da ostaneš ujet v njej (Praper, 1995).

Tako so nekateri v *sliki B* videli elemente popolne kontrole in vpliva matere na osebo. V takem odnosu ni možnosti za samostojno funkcioniranje, oseba ravna tako, kot hoče mati, je pod njeno kontrolo ter brez svobode odločanja po svoje. Drugi preizkušanci pa so v odnosu videli bolj idealizirane aspekte simbiotičnega zlivanja, ki se nanašajo na to, da oseba materi zaupa vse skrivnosti in na popoln odnos, v katerem ni konfliktov. Za odnos, prikazan na sliki, je torej značilen neizpeljan proces separacije in individualizacije. Slika B je namreč pri preizkušancih vzbudila različne pomene in asociacije, ki pa se vsi nanašajo na simbiotični odnos. Vsak posameznik ima za seboj lastno izkušnjo simbioze ter specifično razreševanje faz separacije in individualizacije. Menimo, da so preizkušanci v sliko projicirali svojo izkušnjo in doživljanje simbioze.

Opisovanje posameznih slik je lahko povezano z doseženo stopnjo separacije in individualizacije. Posameznik, ki je dobro separiran in individualiran, bo izkušnjo simbioze, ki jo predstavlja slika B, lahko videl z drugega zornega kota in jo bo tudi

opisal na drugačen način kot oseba, ki še ni prehodila tega procesa. Predpostavljamo, da bo individualiziran posameznik v odnosu B lažje prepoznal elemente odvisnosti in kontrole matere kot pa oseba, ki je še zelo 'zlita' s staršem in ji tak odnos čisto ustreza. To predpostavko bi bilo potrebno z nadaljnji raziskavami preveriti.

Sliki C in D predstavljata postopno oddaljevanje od simbiotične orbite matere. Označujeta različno stopnjo separacije in individualizacije. Opisa slik C in D se namreč povsem ujemata z Blosovo opredelitvijo procesa individualizacije kot izgubljanja družinskih odvisnosti ter rahljanja infantilnih objektnih vezi (Blos 1967, po Kroger 1989; Blos, 1968). Sliki C in D preizkušancem pomenita postopno zmanjševanje odvisnosti, vpliva matere, navezanosti, zaupanja...

Tako *slika C* predstavlja osebo, ki je naredila prve korake k separaciji in individualizaciji. Odvisnost, navezanost ter vpliv matere namreč niso več popolni kot pri sliki B, prav tako oseba materi ne zaupa več popolnoma vsega. Začenja se pojavljati diferenciacija. Nekaterim preizkušancem predstavlja odnos C pretesen odnos, ki dopušča le malo svobode.

Odnos, prikazan na *sliki D*, preizkušancem predstavlja že večjo svobodo, samostojnost, manjši vpliv matere. V primerjavi s sliko C predstavlja večjo stopnjo separacije in individualizacije. Sliko D bi lahko poimenovali Pot k samostojnosti, kot jo jo je označilo nekaj preizkušancev.

Odnos, prikazan na *sliki E*, lahko označimo kot avtonomen odnos. Zanj je značilna dosežena separacija in individualizacija. Posamezni opisi, ki nakazujejo na tak odnos, so:

- dosežena samostojnost, hkrati pa razumevanje in stik z materjo;
- ločenost (živita vsak svoje življenje, geografska ločenost...);
- odnos brez pretirane povezanosti.

Nekateri preizkušanci so sliko E opisali kot odnos, za katerega je značilna dosežena samostojnost, hkrati pa razumevanje in stik z materjo. Kot omenja Krogerjeva (1989), je tak odnos najboljši znak ustrezne individualizacije ter optimalne formacije karakterja v adolescenci. Nekateri preizkušanci so v sliki videli ločenost med materjo in osebo, ki se nanaša na to, da živita vsaka svoje življenje brez vmešavanja v življenje druge, ali pa na to, da oseba ne živi več pri starših. To se ujema z Moorejem in Hotchom (1981, 1982, 1983, po Kroger 1989), ki omenjata naslednje znake uspešne intrapsihične separacije od staršev: ekonomska neodvisnost, osebna kontrola ter ločeno bivališče. Za odnos E je značilna tudi manjša libidna povezava med osebo in materjo. Mati ni več 'dobra' prijateljica, je 'samo' mati. Sliko E so preizkušanci različno vrednotili. Medtem ko so jo nekateri opisovali kot razumevanje z materjo, so jo drugi razumeli kot slab odnos ter slabo razumevanje. Možna razlaga za to bi lahko bila, da si tisti, ki so še zelo odvisni in zlit z materjo, vsako odaljevanje od matere lahko predstavljajo kot grožnjo ter poslabšanje odnosa. Odnos, prikazan na sliki E, se jim namreč zdi preveč oddaljen in hladen.

Slika F večini preizkušancev predstavlja konflikten odnos ali pa čustveno odtujenost. Predstavlja neuspešno razrešitev procesa separacije in individualizacije (psevdoseparacijo) ali pa se nanaša na razvojno pogojeno fazo kontraodvisnosti, ki pelje iz fuzije. Daniels (1990, po McCurdy in Scherman, 1996) gleda na separacijo in individualizacijo v adolescenci kot na kontinuum. Na eni strani kontinuuma je uspešna separacija in individualizacija, na drugi strani pa disfunkcionalna individualizacija, ki se povezuje z občutki alienacije, razdiralnim vedenjem, zavračanjem družbenih in družinskih norm ter potencialnim samomorom. Daniels omenja, da se odtujeni adolescentje niso separirali samo od družbe in družine, ampak tudi od sebe samih. Niso uspešno zaključili individualizacije. Menimo, da odnos, prikazan na sliki F, lahko predstavlja aspekte takšne disfunkcionalne separacije in individualizacije.

Slika A lahko označuje izgubo starša ali pa pozicijo ekstremne alienacije, ki predstavlja neuspešno razrešitev procesa separacije in individualizacije. Pri interpretaciji slike A moramo biti pazljivi, saj je njen pomen odvisen od tega, ali oseba ima mater ali ne. Če jo ima, lahko slika A predstavlja neuspešno razrešitev procesa separacije in individualizacije, ki se manifestira v alienaciji. V primerjavi s sliko F predstavlja stanje ekstremne alienacije ter izolacije od matere.

Slika B torej predstavlja simbiozo, sliki C in D pa postopno separacijo in individualizacijo, ki vodita v avtonomni odnos (slika E). Slika F predstavlja neuspešno razrešitev procesa separacije in individualizacije, ki se kaže v odtujenosti ali konfliktnem odnosu. Slika A predstavlja bodisi realno izgubo starša ali pa ekstremno alienacijo, če do izgube ni prišlo. Slike B, C, D in E predstavljajo dimenzijo procesa separacije in individualizacije. Opisujejo pot od večje odvisnosti ter navezanosti do avtonomnosti. Na eni strani dimenzije (slika B) je popolna odvisnost od starša, na drugi (slika E) pa avtonomnost.

Vsaka slika testa predstavlja specifičen odnos, ki se jasno loči od odnosov, prikazanih na drugih slikah. Pomeni posameznih slik se ne prekrivajo. Posamezna slika preizkušancem namreč pomeni vsebine, ki se jasno ločijo od pomenov drugih slik.

Odgovori preizkušancev na Testu separacije in individualizacije (podtest Odnos do matere ter Odnos do očeta) nam kažejo, da sta podtesta dovolj občutljiva. Odgovori se namreč ne pojavljajo samo na eni sliki, ampak se porazdeljujejo preko slik B, C, D, E in F. Samo slike A na obeh podtestih ni izbral noben preizkušanec. Dražljajske situacije so bile primerno izbrane, saj test uspe zaznati različno stopnjo in kvaliteto separacije in individualizacije. Večina odgovorov na obeh podtestih se porazdeljuje preko odnosov C, D in E. Taka porazdelitev je bila pričakovana, saj so tako dijaki kot študentje v razvojnem obdobju, v katerem (drugi) proces separacije in individualizacije še poteka. Slike A, B in F predstavljajo ekstremne situacije, ki so značilne za malo preizkušancev. Večina preizkušancev si najmanj želi odnosa, prikazanega na sliki F. Ostali preizkušanci pa so kot najmanj željen odnos označili sliki A in B.

Stopnja separacije in individualizacije je zelo povezana z razvojnim obdobjem preizkušancev. Tako je lahko določen odnos, prikazan na slikah, čisto funkcionalen v določenem razvojnem obdobju, v drugem razvojnem obdobju pa bi lahko pomenil patologijo. Če je npr. odnos C značilen za adolescenta, starega 15 let, je to lahko povsem ustrezen odnos, če pa je značilen za osebo, staro okoli 40 let, pa lahko predstavlja motnje v procesu separacije in individualizacije. Prav tako lahko odnos E predstavlja zgodnjemu adolescentu preveč distanciran odnos, saj zgodnji adolescent še potrebuje določeno mero podpore od staršev.

Pojavile so se nekatere razlike med študenti in dijaki v individualizaciji od matere. Za dijake sta bolj značilna odnosa B in C na podtestu Odnos z materjo, za študente pa odnosa D in E. Študentje so torej bolj individualizirani kot dijaki. To je razumljivo, saj so v povprečju starejši in živijo v študentskih domovih. Starost in bivališče, ločeno od staršev, pomembno vplivata na proces separacije in individualizacije. Oseba, ki živi v študentskem domu, je morala narediti fizično separacijo od doma in se na to spremembo prilagoditi. Razlika v individualizaciji med dijaki in študenti lahko nakazuje, da test meri razvojne spremembe. Za podrobnejšo ugotovitev, katere slike predstavljajo optimalno adaptacijo, katere pa odklonskost, bi bilo potrebno narediti nadaljnje raziskave. Tako bi nas v prvi vrsti zanimala separacija in individualizacija, kot se kaže v določenih razvojnih obdobjih, ter odkloni od normalnega procesa.

Podtest Navezanost

Slika A največ preizkušancem predstavlja odnos, v katerem sta osebi 'eno'. To pomeni, da imata osebi enake interese, enako razmišljata, se v vsem strinjata. Ta opis se nanaša na simbiotično zlivanje, za katerega je značilno stanje nediferenciacije med seboj in objektom. Odnos, prikazan na sliki A, lahko poimenujemo simbiotičen odnos. Tudi ostali opisi namreč ustrezajo aspektom simbioze (velika odvisnost, popolno zaupanje, popoln odnos...). Seveda se je treba zavedati, da tak odnos ni identičen s tistim iz otroštva, čeprav obstajajo med njima številne vzporednice.

Blass in Blatt (1996) omenjata, da se simbiotične izkušnje pojavljajo preko celega življenjskega ciklusa in so esencialna komponenta medosebnih odnosov. Simbiotična doživetja niso nujno znak psihopatologije. Doživetje, da si brez meja, samo po sebi še ne indicira odsotnosti notranjih strukturnih meja ali pa pomanjkanja kapacitete za diskriminacijo. Doživetje ni nujno direktna refleksija strukturalnega stanja posameznika. Tako tudi za sliko A ne moremo reči, ali se nanaša na dejansko neformiran in nezdiferenciran self ali pa na ekspanzijo ego mej, pri kateri obstaja dosežena strukturalna diferenciacija. Slika A lahko torej označuje patološko stanje ali pa tudi ne. V drugem primeru se lahko nanaša na stanje zaljubljenosti. Kot omenja P. Prosky (po Česnik, 1994), obstajajo v življenju partnerskega odnosa tri razvojna obdobja: faza dvorjenja, faza diferenciacije ter tretja faza, ki označuje recipročen

odnos. Slika A lahko ustreza fazi dvorjenja, za katero je značilna romantična zaljubljenost. Česnikova (1994) omenja, da je to čas sporazumevanja brez besed, čas, ko se osebi združita v eno. Značilno je zaneseno in zaslepljeno stanje simbiotične navezanosti.

Slika B bi lahko glede na opis preizkušancev poimenovali kot intimen odnos, za katerega je značilna diferenciacija med osebama. Odnos označuje dobro prijateljstvo, močna povezanost, zaupanje, dobro razumevanje. Glavna razlika glede na sliko A je v tem, da osebi v odnosu B ohranjata svoje specifičnosti, v odnosu A pa sta zlit v 'eno'. Menimo, da slika B ustreza tretji fazi v razvoju partnerskega odnosa po Proskyju. V tem razvojnem obdobju je možen občutek 'JAZ' in 'TI' - gre za človeka, ki sta v odnosu drug z drugim (Česnik, 1994). Značilna je dosežena individualizacija. Osebi imata veliko skupnega, hkrati pa ohranjata vsaka sebe. Značilen je vzajemen odnos oziroma soodvisnost. Krogerjeva (1989) omenja, da se uspešna razrešitev procesa separacije in individualizacije povezuje z zmožnostjo biti v intimnem odnosu brez zlivanja ter bojazni pred požrtjem.

Slika C bi lahko opisali kot odnos brez intimnosti in bližine. Osebi, prikazani na sliki, sta zelo samostojni in nista odvisni druge od druge. Poskusnim osebama predstavlja slika tudi odnos, ki ga najdemo med kolegi, ni pa značilen za najboljše prijatelje.

Slika D največ preizkušancem predstavlja konflikten odnos ali pa odtujenost. Osebi, prikazani na sliki, se bodisi prepirata, sta v konfliktu, ali pa je med njima 'zid'. Značilna je tudi hladnost v odnosu ter pomanjkanje komunikacije. Tak odnos lahko predstavlja bolj trajne težave v objektivnih odnosih ali pa se nanaša na razvojno pogojeno fazo diferenciacije, za katero je značilna kontraodvisnost. V tem primeru slika D označuje drugo fazo partnerskega odnosa po Proskyju - fazo diferenciacije, ki vodi iz fuzije.

Slika E največ preizkušancem predstavlja osamljeno osebo. Taka oseba je brez prijateljev in partnerja. Ni uspela formirati navezanosti izven kroga družine. Sliko E lahko poimenujemo socialna izolacija. Lahko predstavlja motnje v procesu separacije in individualizacije.

Za največ preizkušancev je značilen odnos A, ki predstavlja simbiotično zlivanje, sledi odnos C, ki se nanaša na kolegialen odnos. Največ preizkušancev pa je označilo odnos B kot odnos, ki bi ga imeli najraje. Vse slike predstavljajo odnose, ki se jasno ločijo od drugih odnosov. Tudi odgovori preizkušancev na testu variirajo prek različnih slik, kar kaže na ustrezno občutljivost instrumenta. Sliki D in E sta značilni za zelo malo preizkušancev in obenem predstavljata odnosa, ki si jih večina preizkušancev najmanj želi. Očitno je, da se nanašata na probleme v objektivnih odnosih.

Zaključek

STSI omogoča hiter vpogled v posameznikove odnose s pomembnimi drugimi ter

doseženo stopnjo separacije in individualizacije. Glede na opis slik preizkušancev lahko zaključimo, da je test v skladu s teoretičnim ozadjem. Blass in Blatt (1996) omenjata, da osebnostni razvoj prek življenjskega ciklusa vključuje dve glavni razvojni liniji - linijo navezanosti in linijo separacije, ki sta močno prepleteni in povezani med seboj. Iz opisov slik je očitno, da STSI meri obe razvojni liniji. Nekateri preizkušanci so slike opisovali bolj v smislu linije navezanosti, drugi pa separacije. Prva dva podtesta se bolj navezujeta na razvojno linijo separacije, podtest Navezanost pa bolj na razvojno linijo navezanosti. S tem Slikovni test separacije in individualizacije odgovarja na poziv Fishlerja, Sperlinga in Carra (1990) k integraciji teorij objektivnih odnosov in teorij navezanosti.

STSI je dovolj občutljiv, saj se odgovori preizkušancev porazdeljujejo prek vseh slik testa. Posamezne slike na vsakem podtestu preizkušancem pomenijo vsebine, ki se jasno ločijo od pomenov drugih slik. Tako vsaka slika zase predstavlja svoj konstrukt. Podtesta Odnos z materjo in Odnos z očetom predstavljata preizkušancem enake vsebine. Opravljena raziskava predstavlja prvi korak k ugotavljanju značilnosti Testa separacije in individualizacije. Test je na prvi pogled enostaven, vendar omogoča veliko število različnih kombinacij odgovorov, ki imajo lahko vsak svoj pomen. Potrebno bo narediti nadaljnje raziskave, ki bodo ugotovljale različne značilnosti testa. Zanimane vabimo k sodelovanju pri ugotavljanju značilnosti testa.

Predlagamo naslednje raziskave:

- V prvi vrsti bo potrebno preveriti konvergentno veljavnost testa. Zanima nas, če se STSI ujema z že uveljavljenimi testi, ki merijo podobne lastnosti, ter kakšne so korelacije med STSI in drugimi že uveljavljenimi psihodiagnostičnimi instrumenti.
- Potrebno je ugotoviti, ali test uspe zaznati različne razvojne spremembe v separaciji in individualizaciji. Tako bi test lahko ponudili v reševanje preizkušancem različnih starostnih skupin.
- Da bi ugotovili, katere kombinacije odgovorov predstavljajo patologijo, katere pa ne, bi bilo potrebno test preizkusiti na različnih kliničnih in 'normalnih' populacijah. Zanimalo nas bi tudi, ali test uspe zaznati razlike med preizkušanci z različno psihopatologijo.
- Test bi lahko razširili v projekcijski test. Tako bi dobili še bolj natančno informacijo o posameznikovi separaciji in individualizaciji. V tem primeru bi poleg aplikacije STSI poskusno osebo vprašali še, kaj si predstavlja pod posamezno sliko (podobno kot smo to ugotavljali v naši pilotski raziskavi). Seveda bi bilo potrebno narediti natančne sisteme klasifikacije in ocenjevanja projekcijskih odgovorov.
- Zanima nas tudi, ali se preizkušanci z različno kombinacijo odgovorov preko vseh treh podtestov razlikujejo med seboj. Predpostavljamo namreč, da se npr. oseba, ki je zlita z materjo in ima konflikten odnos z očetom ter ni formirala

izvndružinske navezanosti, razlikuje od osebe, ki ima drugačno kombinacijo odgovorov na vseh treh podtestih. STSI nam omogoča merjenje velikega števila kombinacij odnosov, naša naloga pa je, da ugotovimo, kaj pomenijo specifične kombinacije.

Literatura

- Akhtar, S. in Kramer, S. (1997). *The seasons of life. Separation-individuation perspectives*. Nothvale: Jason Aronson.
- Blass, R.B. in Blatt, S.J. (1996). Attachment and separateness in the experience of symbiotic relatedness. *Psychoanalytic Quarterly*, 65, 711-746.
- Blos, P. (1962). *On adolescence. A psychoanalytic interpretation*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Blos, P. (1968). Character formation in adolescence. *Psychoanalytic study of the child*, 23, 245-263.
- Česnik, S. (1994). Narcisistični partnerski odnos - značilnosti in psihoterapevtske možnosti. [Narcissistic partner relationship - characteristics and psychotherapeutic possibilities.] *Psihološka obzorja*, 3 (1), 113-121.
- Fishler, P.H., Sperling, M.B. in Carr, A.C. (1990). Assessment of adult relatedness: A review of empirical findings from object relations and attachment theories. *Journal of personality assessment*, 55 (3-4), 499 - 519.
- Kroger, J. (1989). *Identity in adolescence*. London: Routledge.
- Mahler, M., Pine, F. in Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant*. London: Hutchinson.
- McCurdy, S.J. in Scherman, A. (1996). Effects of family structure on the adolescent separation-individuation process. *Adolescence*, 122 (31), 307-319.
- Praper, P. (1995). *Tako majhen pa že nervozen!?* *Predsodki in resnice o nevrozi pri otroku* [So small and already nervous!?] Nova Gorica: Educa.
- Žvelc, G. (1998). *Proces separacije-individualizacije ter objektni odnosi pri osebah, ki so odvisne od drog.* [The separation-individuation process and object relations among drug addicts]. (diplomska naloga) [unpublished BA diploma]. Ljubljana:

Prispelo: 2.2.2000

Sprejeto: 3.5.2000